ALTERNATOR
Misliti znanost.

Proti odpornosti

7. 8. 2025

Številka: 15/2025

Avtor:

- Dimitrij Mlekuž Vrhovnik



Foto: Arne Hodalič

Zdaj ko se nam podira svet, se zdi, da postaja odpornost čudežna formula, univerzalna rešitev za vse težave. Odporni moramo postati na epidemije, izgorelost, vročinske valove, vojne. Poslušamo o odpornih posameznikih in okoljih, odpornih stavbah, odpornih skupnostih. Odpornost postaja recept za težave, strategija in dolžnost.

Kaj pravzaprav pomeni biti odporen? Kaj se skriva v odpornosti?

V času podnebne krize, ko je odpornost postala politično geslo in ideologija, je morda ravno arheologija tista, ki nam lahko pomaga misliti onkraj tega gesla.

Pogled nazaj

S pomočjo arheologije se lahko ozremo v preteklost, a ne zato, da bi v njej iskali nauke ali opozorila, temveč zato, ker je preteklost še edini odprti horizont, ki nam ostaja. Podnebna kriza je simptom globljega zastoja, svet pod neoliberalnim kapitalizmom ne zmore več razmišljati o alternativah, upanje je zatrto, prihodnost je determinirana in ujeta v ozkem obzorju možnega. Preteklost nam ne pripoveduje le o tem, kar je bilo, in arheologija lahko k razumevanju sodobne krize prispeva prav s tem, da razbija iluzijo o nujnosti sedanjega stanja.

Način, kako si predstavljamo in konstruiramo preteklost, je ključen politični akt. To ne pomeni, da prihodnosti ne moremo spremeniti; pomeni le, da si moramo, če želimo spremeniti prihodnost, najprej zamisliti drugačno preteklost. Arheologija nam pripoveduje, da svet ni bil vedno takšen, kot je danes, da so obstajale drugačne oblike življenja, drugačne ekonomije,

drugačne oblike skupnosti, drugačni odnosi do okolja, časa, telesa, smrti. Arheološki zapis je arhiv možnosti, ki so nekoč bile, in s tem možnosti za drugačno prihodnost.

Genealogija odpornosti

Odpornost pomeni sposobnost, da neka celota ob pretresu ohrani svojo identiteto, si opomore ali se celo okrepi in preoblikuje. Pojem izhaja iz povojnega razvoja kibernetike in teorije sistemov (https://islandpress.org/books/resilience-thinking#desc) , kjer so sistemi, od organizmov in ekosistemov do družb in globalnih trgov, razumljeni kot povezane celote, sposobne samoregulacije. Njihovo vedenje je kibernetika razlagala kot težnjo k ohranjanju notranjega ravnovesja, motnjam navkljub.

Z razvojem teorije kompleksnih sistemov (https://global.oup.com/academic/product/complexity-9780199798100) je tudi odpornost dobila nove nianse; odpornost ni več ohranjanje ravnovesja, temveč zmožnost prilagajanja, reorganizacije in ustvarjanja novih oblik. Kompleksni sistemi so daleč od ravnovesja, ohranjajo se skozi stalne spremembe, iznajdbe in iskanje novih ustrojev.

Zato je odpornost več kot golo preživetje ali vztrajanje v nespremenjenem stanju. Pomeni zmožnost preobrazbe, ponovne vzpostavitve reda in vztrajanja skozi spremembo. Lahko je konservativna, ker ohranja, ali transformativna, ker se spreminja, da lahko vztraja.

Odpornost je, morda zaradi svoje vseprisotnosti, postala tudi orodje v arheološkem preučevanju razmerij med ljudmi in okoljem. Arheologija kot veda je posebej opremljena za razumevanje dolgoročnih sprememb, saj lahko razkriva, kako so se skupnosti skozi stoletja in tisočletja prilagajale, kako so vztrajale, propadle ali se preoblikovale.

Arheologija odpornosti

Ker se arheologija ukvarja z materialnimi ostanki preteklosti v sedanjosti, torej tistim, kar se je obdržalo, ostalo ali preživelo, lahko odpornost razume ne le kot abstraktno lastnost sistemov, temveč kot učinek konkretnih materialnih stvari in praks. Odpornost je tudi stvar materialne kulture, krajin, infrastrukture in teles, tako človeških kot živalskih. Odpornost se pokaže skozi načine bivanja, telesne tehnike, oblike mobilnosti, odnose do rastlin in živali, vsakdanje prakse. Arheologija lahko o odpornosti razmišlja kot o učinku otipljivega, materialnega in kot o nečem, kar pusti sled, se ohrani.

Poglejmo si, denimo, pavijane. Pavijanska družba je sestavljena iz pavijanskih teles. Pavijani so spretni politični in družbeni akterji, a imajo na voljo le svoja telesa, instinkte in zgodovino interakcij. Družbo izvajajo sproti, skozi vsakodnevne osebne interakcije; vsako srečanje, vsak konflikt posebej. Če se razkropijo, pavijanska družba razpade in jo morajo zgraditi na novo. Je mehka, a hkrati izjemno odporna, ker temelji na veščinah in nenehnem izvajanju.

Stabilna družba pa nastane šele, ko vanjo vpletemo stalne stvari, materialne objekte in simbole. Ljudje določene družbene funkcije prenesemo na predmete, ki omogočajo ohranjanje reda tudi v naši odsotnosti. Materialne stvari in pomeni, ki jih nosijo, omogočajo, da se kompleksnost družbenega življenja uteče v zaporedje enostavnih operacij. Materiali usmerjajo vedenje, gibanje, vzorce interakcij. Pomislimo na kamnit zid: gibanje ljudi in živali usmerja na prav določen način in hkrati onemogoča druge, označuje posest in teritorialnost.

Razlika med ljudmi in živalmi torej ni v tem, da imamo ljudje družbeno organizacijo, živali pa ne, ampak v tem, kako je ta organizacija utrjena, ustaljena, materializirana, določena. Odpornost človeške družbe temelji na zasnovi materialnih stvari; ta omogoča vztrajanje, ponavljanje in prilagajanje, ta lahko absorbira dogodke in spremembe. Terasasta pobočja, omrežja suhih zidov, izsušena močvirja, prilagodljivo kmetijstvo, oljčniki in vinogradi, transhumanca – vse to tvori Sredozemlje kot gosto, plastično materialno konfiguracijo, ki kljub tisočletjem rabe in podnebnim nihanjem ohranja izjemno odpornost. A prav ta konfiguracija nosi v sebi tudi možnost razpada. Materialno sicer traja, a če propade, z njo razpade tudi red, ki jo vzdržuje. To, kar omogoča odpornost, lahko obenem postane tudi krhkost.

Nedogodki, dogodki in kolapsi

Odpornost je odziv na nekaj: na dogodek, epidemijo, poplavo, potres ali vojno, ki zmoti, ogrozi ali pretrga utečeni tok življenja. V tem smislu je dogodek osrednji koncept za razumevanje odpornosti. Če ni mogoče prepoznati odziva, če ni zaznavne prekinitve ali rekonfiguracije, potem nimamo opravka z dogodkom, temveč z nedogodkom, s spremembo, ki je ostala brez preloma.

Močna ohladitev pred 8200 leti za zgodnje neolitske skupnosti še ni bila dogodek, dokler se nanjo niso odzvale s spremembo praks, preselitvijo, reorganizacijo bivanja. Dogodek je relacijski in postane viden šele zaradi učinkov.

Pogosto naletimo na zavajajoče nasprotje: odporne družbe dogodke preživijo, tiste, ki to niso, pa kolabirajo. Kolaps postane edina alternativa odpornosti. Jared Diamond v knjigi *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed* (https://www.penguinrandomhouse.com/books/288954/collapse-by-jared-diamond/) ponudi prav takšno shemo, v kateri kolaps pomeni neuspeh družbe in je pogosto posledica izčrpavanja naravnih virov, napačnih odločitev ali neodzivnosti elit. Čeprav Diamond priznava, da so vzroki kompleksni, ostaja njegova osnovna logika binarna: družba bodisi ohrani svojo integriteto, bodisi jo nepovratno izgubi.

Predstava kolapsa kot binarnega nasprotja odpornosti spregleda množico načinov, kako se družbe lahko odzivajo na dogodke. Dogodek ni odklon od reda, ampak trenutek vzpostavljanja novih razmerij, novih možnosti. Arheologija lahko osvetli alternativne poti, preobrazbo, preživetje in regeneracijo, ki niso nujno vrnitev v staro stanje, temveč vzpostavitev nečesa drugega. V tem kontekstu tudi kolaps ni nujno simptom neuspeha, temveč lahko deluje kot dogodek preurejanja, prelom, ki sproži reorganizacijo brez potrebe ali možnosti vrnitve v prejšnjo postavitev.

Dvig morske gladine po koncu ledene dobe, pred dobrimi 10.000 leti, ki je v nekaj tisoč letih poplavil veliko severnojadransko ravnico, ki se je raztezala od Dalmacije do Tržaškega zaliva, ter razpršil številčne skupnosti lovcev in nabiralcev med nastajajoče otoke in obale, ni povzročil zloma. V svetu, kjer je morje zalilo tabore prednikov, se je življenje nadaljevalo, a drugače, drugje. Ljudje so začeli obiskovati kraško zaledje in hribe, začeli so vzpostavljati odnose z novimi vrstami, početi drugačne stvari. Arheološki zapis razkriva bogat nabor novih praks, od sezonskega lova na skuše v zalivih do specializiranega nabiranja školjk, rabe soli, reje drobnice in eksperimentov s poljedelstvom, kar priča o tem, da odpornost ni le ohranjanje starega, temveč sposobnost preoblikovanja, zamišljanja novega. Vzpostavljajo se nove povezave: med obalo in zaledjem, med ljudmi in neljudmi, med prostori in spominom. To ni zgodba o propadu, temveč o odpornosti skozi transformacijo. Vrnitve nazaj ni, ravnica bo ostala pod morjem. A iz nje se rodi nekaj drugega, arhipelag, raznoliko tkivo otoških, obalnih in zalednih skupnosti, ki preoblikujejo svoja življenja, ne da bi jih to preoblikovanje razrušilo. To je odpornost, ki ne temelji na statični ohranitvi, temveč na ustvarjalni reorganizaciji.

V arheološkem zapisu dogodka ne zaznamo neposredno, temveč kot njegove učinke. Arheološki zapis lahko razumemo kot sedimentirane učinke dogodkov, kot pljuske in valove materialnih sprememb, ki jih je povzročil dogodek in ki vztrajajo različno dolgo. Dogodki postanejo arheološko zaznavni šele, ko ti valovi počistijo s starim in povzročijo vzpostavitev novega, ko spremembe, ki jih povzročijo, postanejo ireverzibilne. Prav ta prelom, ta nepovratna sprememba v razmerjih med stvarmi, ustvarja sled, ki jo arheologija lahko zazna.

Dogodki, ki povzročijo le prehodne ali zlahka obnovljive preureditve, ostajajo arheološko skoraj nevidni. V mehki pavijanski družbi dogodek, četudi družbeno relevanten, pogosto ne pusti oprijemljive sledi v arheološkem zapisu. Spopad dveh samcev skorajda ne pušča materialnih sledov (morda sled čekanov na kosti), medtem ko konflikti v človeških družbah ustvarjajo obsežen arheološki zapis: plasti ruševin, horizonte žganine, množične grobove in nova razmerja, ki se vzpostavijo po njih.

Odpornost tako ni imunost na dogodke, temveč zmožnost reorganizacije po njih. Odporen sistem se morda ne povrne v prvotno stanje, temveč se preoblikuje v novo, včasih radikalno drugačno konfiguracijo. Dogodek lahko razkrije latentna protislovja, ki jih je odpornost prej zakrivala; kar je delovalo kot vztrajnost, je bilo morda v resnici rigidnost, odvisnost od poti ali lažna stabilnost.

Onkraj odpornosti

Obstajajo tudi radikalni dogodki, ki niso le spremembe v svetu, temveč spremembe sveta samega. Slavoj Žižek definira dogodek (https://www.penguin.co.uk/books/185972/event-by-zizek-slavoj/9781846146268) kot transformativen, disruptiven pojav, ki radikalno spremeni koordinate realnosti. Tak dogodek ne preizkuša odpornosti, temveč razkriva njene meje. Žižkov dogodek ni zgolj moteča sprememba v okviru obstoječega reda, temveč prelom, vdor realnega, ki razkrije njegovo kontingenco in zahteva preureditev sveta na novo.

Predkolumbovske staroselske skupnosti v Amazoniji so z deponiranjem organskih odpadkov, oglja, kostnih ostankov in fragmentov keramike ustvarile otoke antropogenih, izjemno rodovitnih črnih tal (port. *terra preta*). Dolgoročne prakse med ljudmi, tlemi in okoljem so omogočile odporno in trajnostno kmetovanje, rast kompleksnih skupnosti, celo gradnjo mest. A vdor kolonializma, nalezljivih bolezni in nasilja je pomoril skupnosti; mesta in polja je prerasel deževni gozd, preživele skupinice so se vrnile k lovu in nabiralništvu.

Če odpornost pomeni sposobnost preoblikovanja brez izgube identitete, potem Žižkov dogodek razkrije meje tega pojmovanja. Pojmovanje odpornosti se na Žižkov dogodek lahko odzove le na dva načina, bodisi ga ne zna konceptualno zajeti bodisi ga asimilira kot le še eno reorganizacijo in s tem izniči njegovo radikalnost. V obeh primerih se pokaže, da pojem odpornosti ni opremljen za soočenje z dogodki, ki preoblikujejo same pogoje možnosti odpornosti. Žižkov dogodek je dogodek tudi za idejo odpornosti.

Čigava odpornost?

Žižkov dogodek pokaže na omejitve odpornosti. Odpornost ne more biti odgovor na vse. Če vsako reorganizacijo, vsak dogodek razumemo skozi odpornost, potem je tudi kolaps lahko le »priložnost«. Naomi Klein nas z doktrino šoka (https://naomiklein.org/the-shock-doctrine/) opozarja, da so krize pogosto uprizorjene prav zato, da bi omogočile prestrukturiranje v korist privilegiranih. Odpornost lahko tako postane ideološko orodje, ki zakriva razmerja moči in vprašanja pravičnosti. Odpornost ni le orodje preživetja, temveč je lahko orodje neoliberalne vladnosti, ki preusmeri odgovornost za preživetje na posameznike in ranljive skupine ter jim v pogojih nenehnih kriz odvzame politično moč za ustvarjanje sprememb. Zato odpornost ni nedolžen pojem, saj lahko legitimira neodzivnost, preloži odgovornost, zakrije nasilje. Ni dovolj, da se vprašamo, ali smo odporni, temveč tudi, za čigavo odpornost gre, komu odpornost koristi in kdo zanjo plača.

Arheologija nam kaže, da odpornost nikoli ni samoumevna. V arheološkem zapisu ni zmagovalcev, so le sledi. In tudi te sledi pogosto nastopajo kot praznine, razpoke, prelomi, diskontinuitete. Preteklost nam ne ponuja garancije, da bomo preživeli tudi naslednji dogodek. Ne uči nas, kaj storiti, temveč nas spominja, da sedanjost ni nujna, hkrati pa nam daje upanje, da so mogoče tudi drugačne prihodnosti.

* Prispevek je nastal v sklopu projekta MATRES, odobrenega kot del pripravljalne faze za pripravo velikih interdisciplinarnih projektov Univerze v Ljubljani, financiranih iz razvojnega stebra Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS, RSF-A).

https://www.alternator.science/sl/daljse/proti-odpornosti/